

PESCHKA VILMOS

JOGFORRÁS ÉS JOGALKOTÁS

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1965

Lektorálta
EÖRSI GYULA
és
KULCSÁR KÁLMÁN

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1965

Printed in Hungary

TARTALOM

ELŐSZÓ

17

I. FEJEZET

A JOGFORRÁS FOGALMA ÉS A JOGFORRÁSELMELET PROBLEMATIKÁJA

1. A jogforrás tudományos fogalmának lehetősége	23
A jogforrás tudományos fogalmának lehetősége a polgári jogtudományban	25
A szocialista jogelméletben kialakult felfogások a jogforrás tudományos fogalmáról	26
A jogforrás tudományos fogalom: a jogforrás általános és individuális fogalma	28
2. A jogforrás általános fogalma	32
A jogforrás általános fogalmának meghatározása a polgári jogtudományban	32
A jogforrás általános fogalmának szocialista definíciója	39
A jog és a jogforrás viszonya	42
A jogforrás általános fogalmának meghatározása	50
3. A jogforrás individuális fogalma	53
A jogforrás individuális fogalmának a termelési viszonyokkal való meghatározása	53
Az akarati és egyéb pszichikai tényezők individuális jogforrásokkénti megjelölése	58
Az államhatalom mint individuális jogforrás	61
A jogforrás individuális fogalmának definíciója	62

4. A jogforráselmélet problematikája	68
Az egységes általános jogforrásfogalom hatása a jogforráselmélet problematikájára	68
A jogforráselmélet problematikájának módosulása a jogforrás individuális fogalmának az állam jog- alkotó tevékenységeként való meghatározása folytán	70

II. FEJEZET

A JOGKÉPZŐDÉS TÖRTÉNETILEG KIALAKULT TIPIKUS MÓDJAI

1. A tipikus jogképződési folyamatok általános történeti képe	75
A történelmi vizsgálódás feladata és módszere	75
A történetileg kialakult tipikus jogképződési módok	76
A két tipikus jogképződési folyamat: a törvényhozás és a szokásjogi úton történő jogalakulás	80
2. A szokásjogi és a bírói jogalkotás	86
Mit értünk szokásjogi jogképződésen?	86
A szokásjogi úton történő jogalakulás a római jogban	92
Az angol jogfejlődés és a szokásjogi jogképződés	97
A szokásjogi úton végbemenő jogfejlődés a magyar jogban	102
A történeti. vizsgálat eredménye: szokásjogi jogképződés helyett jogalkalmazói jogalkotás	107
A jogalkalmazói jogalkotás általános társadalmi feltételei	112
A jogalkalmazó szervek jogszolgáltató tevékenysége jogalkotássá minősítésének feltételei	126
A jogalkalmazói jogképződés jellemző vonásai	153
3. A törvényhozás és a rendeletalkotás	163
A törvényhozásnak mint tipikus jogalkotási módnak alakulása a polgári jogrendszerben	163
A törvényhozásnak a szocialista jogrendszerek tipikus jogalkotási módjakénti kifejlődése	172
A szélesebb értelemben vett törvényhozás általános társadalmi feltételei	187
A törvényhozás és a rendeletalkotás fogalmának és érvényességének néhány elméleti vonatkozása	190
A törvényhozás alapvető jellemző vonásai	211

4. Néhány következtetés: a jogalkotási folyamat és lényeges mozzanatai	218
A jogalkotási folyamat alapja: a társadalmi viszonyok	218
A társadalmi viszonyoknak a jogalkotási folyamatban való felismerése és megragadása	221
Az osztályakarat elem a jogalkotásban	222
A jogalkotási folyamat meghatározása	224

III. FEJEZET

A TÁRSADALMI VISZONYOK SZEREPE ÉS JELENTŐSÉGE A JOGALKOTÁS FOLYAMATÁBAN

1. A társadalmi viszonyok mint a jogalkotási folyamat alapja	229
A társadalmi viszonyok totalitása és a jogalkotás folyamata	229
A társadalmi viszonyok objektív törvényei és a jogalkotási folyamat	243
Az emberi akarat szerepe a jogi szabályozásban. A „szabad akarat” és a jogalkotási folyamat	254
A társadalmi viszonyok változása és a jogalkotás	270
2. A társadalmi viszonyok tükröződése a jogalkotási folyamatban	290
A megismerés és a jogalkotás viszonya	290
A jogalkotás mint tükröződési folyamat: a probléma exponálása	297
Az egyedi és az általános helye és szerepe a társadalmi viszonyok jogi kifejeződésében	309
A különösség és a tipikus mint a jogi visszatükröződés világának döntő kategóriái	324

IV. FEJEZET

A JOGALKOTÁSI FOLYAMAT AKARATI JELLEGE

1. A tartalom és a forma viszonya a jogi visszatükröződésben	345
A jogalkotási folyamat tartalmi és formai oldala	345
A tartalom és a forma viszonya a jogalkotási folyamat formaadó szakaszában	351

2. Az osztályakarat a jogalkotás folyamatában	362
A jogban kifejeződő osztályakarat fogalmának előkérdései	362
A jogalkotási folyamatban megformálódó osztályakarat általánossága	370
Az osztályérdek és az osztályakarat összefüggése	374
Reális vagy potenciális a jogban kifejeződő osztály- akarat? A jogban megformálódó osztályakarat fogalmának meghatározása	385
Az uralkodó osztály akaratának helye és szerepe a jogalkotás folyamatában	410
3. Az osztályakarat államakaratná formálása a jogalkotási folyamatban	419
Az uralkodó osztályakaratnak általános államakaratkénti kifejeződése	419
Az osztályakarat és az államakarat viszonya a jogalkotás folyamatában	424

V. FEJEZET

ÖSSZEFOGLALÁS ÉS NÉHÁNY KÖVETKEZTETÉS A KONKRÉT JOGFORRÁSOK VONATKOZÁSÁBAN

1. Az eddig kifejtettek rövid összefoglalása	437
A jogforráselméleti vizsgálódások alapvető iránya és módszere	437
A jogalkotási folyamatot elemző fejtegetések néhány általános megállapítása	440
2. A konkrét jogforrások értékelése a jogalkotási folyamat általános vizsgálatából nyert megállapítások alapján	444
A törvényhozás	444
A rendeletalkotás	459
A jogalkalmazói jogalkotás	473
3. Néhány következtetés a szocialista jogforrásrendszer vonatkozásában	482

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ	489
---------------------	-----

СОДЕРЖАНИЕ

Предисловие

17

ГЛАВА 1.

Понятие источника права и проблематика теории источника права

1. Возможность научного обоснования понятия источника права	23
Возможность научного понятия источника права в буржуазном правоведении	25
Концепции в социалистической теории права о научном понятии источника права	26
Источник права — научное понятие: общее и индивидуальное понятия источника права	28
2. Общее понятие источника права	32
Дефиниция общего понятия источника права в буржуазном правоведении	32
Социалистическая дефиниция общего понятия источника права	39
Соотношение права и источника права	42
Дефиниция общего понятия источника права	50
3. Индивидуальное понятие источника права	53
Дефиниция индивидуального понятия источника права производственными отношениями	53
Обозначение волевых и психических факторов как индивидуальным источникам права	58
Государственная власть как индивидуальный источник права	61
Дефиниция индивидуального понятия источника права	62

a szovjet jog- és jogforrásrendszer fejlődésében az említett jellegű fejlődési irány érvényesülésére mutat, az a történelmi tény, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat közvetlenül követő időszakban a törvényhozási aktusok száma még meglehetősen kevés, s ezek mellett a jogalkotás egyik legfontosabb módja a bíróságok jogképzése. Ismeretes, hogy a forradalom győzelme a megdöntött államhatalom jogrendjének is radikális megsemmisítését jelentette. A szovjet hatalom lényegében egyetlen tollvonással hatálytalanította a régi rezsim jogi normáit. A törvényhozás és a rendeletalkotás ekkor még viszonylag fejletlen, nem megfelelő módon történő működésének — amelyet a törvények és rendeletek ebben az időszakban még mérsékelt száma is jól mutat — következtében a gyors, forradalmi változáson átesett rohanó élet jogi rendezést igénylő megnyilvánulásait a közvetlen jogalkalmazó szerveknek, a bíróságoknak kellett jogilag szabályozni. Ebben a periódusban a bíróságok jogalkotó tevékenysége meglehetősen erőteljes és kiterjedt volt, hisz a bíróságok felhatalmazást nyertek arra, hogy törvényhozás hiányában az eléjük került ügyeket szocialista jogtudatuk alapján döntsék el. A bírói jogképződésnek ez a forradalmat közvetlenül követő első években megnyilvánuló fontos szerepe és funkciója az új jogrend kiépítésében arra mutat, hogy a törvényhozás ekkor még a jogképződésnek kevésbé jelentős és kifejlett módja.

A másik történelmi mozzanat, amely arra enged következtetni, hogy a szovjet állam fejlődésének első szakaszában a tulajdonképpeni törvényhozás mint jogforrás nem jelentkezik oly kizárólagos és uralkodó jelleggel, mint azt a francia polgári forradalmat követő klasszikus polgári periódusban láttuk, a tulajdonképpeni törvényhozás és a rendeletalkotás közötti határvonalak viszonylagos elmosódottsága, a kétféle jogalkotási módnak egymásba folyása. Konkréten arról a szovjet jogforrástörténeti tényről van szó, hogy a szovjet állam fejlődésének első időszakában, egészen az 1936-os alkotmányig bezárólag, a tulajdonképpeni törvényhozás nem kizárólag az államhatalmi szervek feladata és tevékenysége volt, hanem az állami szervek egész sora, az államhatalmi szervek mellett egyes államigazgatási szervek is törvényeket alkottak. Az 1936. évi alkotmány elfogadásáig — amint ez a Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottsága és Népbiztosági Tanácsa „A Szovjetunió kormánya rendeleteinek és a törvényeknek közzétételéről” szóló 1924. augusztus 10-i közös hatá-

rozatából kitűnik — törvényeket a következő állami szervek bo-
csáthattak ki: a Szovjetunió Szovjetjeinek Kongresszusa, a Szov-
jetunió Központi Végrehajtó Bizottsága és ennek Prezidiuma, a
Szovjetunió Népbiztossági Tanácsa és a Szovjetunió Munka- és
Honvédelmi Tanácsa, valamint a szövetséges köztársaságok meg-
felelő szervei. Ennek a körülménynek, hogy a törvényhozás — a
törvényhozói tevékenységre jogosultak körének meglehetősen tág
meghatározása mellett ugyan — már a szovjet jogfejlődés első
szakaszában is jelentősen kifejlődött, amit az ebben az időszak-
ban megjelent számos törvény és törvénykönyv is ékesen bizo-
nyít,¹⁵⁵ a szovjet jogforrásrendszer általunk vizsgált ama fejlődési
tendenciáját illetően, amely a törvényhozásnak mint tipikus jog-
forrásnak a forradalmat követően a polgári jogfejlődési irányá-
val ellentétes, fokozatosan történő kiteljesedésére utal, két vonat-
kozásban is fokozott jelentősége van. Egyrészt jól mutatja, hogy
a forradalom menetében s azt közvetlenül követő néhány évben
kialakult bírói jogalkotás a háttérbe szorult, majd teljesen elvesz-
tette jelentőségét, mert a törvényhozási gyakorlat kifejlődése, az
újonnan kialakult viszonyokat rendező új törvények és rendelet-
ek elvették a teret a bíró olyan jogalkotó tevékenysége elől,
amely a szocialista jogtudaton alapul. „Az 1922—1923. években
kibocsátásra kerültek a szovjet jog alapvető ágazataival kapcsolo-
latos törvénykönyvek. A társadalmi élet különböző oldalait szé-
lesen átfogó és forradalmi szocialista jogtudatunkat tükröző for-
radalmi törvény megléte esetén már nem volt szükség a szocia-
lista jogtudatra, mint a törvénytől eltérőre hivatkozni.”¹⁵⁶ A szov-
jet jogforrásrendszer fejlődése tehát a bírói jogképződés háttérbe
szorításával és meghaladásával az egyre szélesebb és erőteljesebb
törvényhozói munka kibontakozása irányában haladt. Másrészt
viszont az a körülmény, hogy a törvényhozó munkának ez a szé-
les körű kifejlődése és megerősödése nemcsak az államhatalmi,
hanem más államigazgatási szervek tevékenységében is végbe-
ment, azt eredményezte, hogy a tulajdonképpeni törvényhozás
és a legfelsőbb államigazgatási szervek rendeletalkotása közötti
határok elmosódtak, s az államhatalmi szervek tulajdonképpeni
törvényhozó és az államigazgatási szervek rendeletalkotó mun-

¹⁵⁵ Lásd az OSZSZSZK az 1922—23-as években kibocsátott polgári,
büntető, polgári és büntető eljárási törvénykönyveit.

¹⁵⁶ M. A. Arzsanov—Sz. F. Kecsekjan—B. Sz. Manykovszkij—M. Sz.
Sztrogovics, *Állam- és jogelmélet.* (oroszul) Moszkva 1949. 384. p.

kája egy szintre került. Ezáltal az államhatalmi szervek tulajdonképpen törvényhozói tevékenysége a jogforrások rendszerében ebben az időszakban még nem foglalta el azt a helyet s nem kapott olyan jelentőséget, mint a klasszikus francia polgári forradalomban és a szovjet jogrendszer későbbi fejlődésében. A törvényhozás a szovjet államnak ebben a fejlődési szakaszában tehát lényegében a legfőbb államigazgatási szerv rendeletalkotó tevékenységének szintjén helyezkedik el. A törvényhozásnak az államhatalmi szervek mellett egyes államigazgatási szervek tevékenységében történő megvalósulása a szovjet jogforrásrendszer fejlődését illetően arról tanúskodik, hogy míg a szovjet jogfejlődés a törvényhozás munkájának erőteljes felfejlesztése folytán, a bírói jogalkotás visszaszorításával nagyot lépett a törvényhozásnak mint a szocialista jogrendszer tipikus, elsődleges jogalkotási módjának, jogforrásának a megvalósítása felé, ugyanakkor azzal, hogy a törvényhozó munkát egyes államigazgatási szerveknek is megengedte, még nem érte el a fejlődésnek azt a szintjét, amelynél a törvényhozás elsődleges, a többi jogforrás felett elhelyezkedő jogalkotási módot jelent, s az államigazgatási szervek rendeletalkotása nem hogy nem azonos, de még csak nem is konkurálhat a törvényhozó tevékenységgel.

Mindez azonban lényegében még a szovjet állam fejlődésének első szakaszában játszódik le, és a szovjet jogforrásrendszert ebben az időszakban jellemzi. A fejlődés irányá a tárgyalt mozzanatokból már ekkor világosan kirajzolódott: fokozatos közeledés ahhoz, hogy a törvényhozás a szovjet jogforrásrendszerben *elsődleges, kiemelkedő* helyet foglaljon el. A fejlődés menetének következő állomását az 1936. évi szovjet alkotmány jogforrásrendszeri rendelkezései, különösen a törvényhozás vonatkozásában megfogalmazott szabályai jelzik. Már utaltunk arra, hogy a törvényhozói tevékenységnek és alanyainak ez a meglehetősen laza és tág meghatározása az 1936-os alkotmány elfogadásával hatályát veszítette. Az új alkotmány határozottan leszögezi, hogy a törvényhozás az SZSZKSZ Legfelső Tanácsának kizárólagos jogköre: „Az SZSZKSZ törvényhozó hatalmát kizárólag az SZSZKSZ Legfelső Szovjetje gyakorolja.”¹⁵⁷ A jogforrásrendszer alakulásában beálló ennek a változásnak a jelentőségét és fontosságát

¹⁵⁷ A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének Alkotmánya. (1936) 32. cikkely.

húzza alá Sztálin, amikor az alkotmányt előterjesztő beszédében elutasít minden olyan törekvést, amely a Legfelső Szovjet Elnökségének is jogot kíván adni ideiglenes törvényalkotásra, mondván: „Ideje már, hogy véget vessünk annak az állapotnak, mikor a törvényeket nem *egy bizonyos szerv* hozza, hanem a szervek egész sora. Ez az állapot *ellenkezik a törvények stabilitásának elvével*. Márpedig ma nekünk a *törvények stabilitására* nagyobb szükségünk van, mint bármikor. A *törvényhozói hatalmat* a Szovjetunióban kizárólag *egy szervnek, a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének* kell gyakorolnia.”¹⁵⁸ Az 1936-os alkotmány ez irányú rendelkezése tehát jelzi, hogy a szovjet állam jogforrásrendszerében kialakult a törvényhozásnak mint elsődleges jogalkotási módnak speciális, a többi jogforrás vonatkozásában uralkodó és meghatározó helyzete.

A törvényhozásnak mint elsődleges, a szocialista jogrendszerre nézve tipikus jogforrásnak ez a szerepe és funkciója a szovjet állam további fejlődése során — a második világháború idejétől eltekintve — egyre inkább megszilárdult és erősödött, amit a jelentős törvényalkotások és kodifikációk számának különösen 1953 óta és főleg napjainkban történő jelentős emelkedése kézzelfoghatóan igazol. A törvényhozás jelentőségének, szerepének és funkciójának ez a szovjet jogrendszer fejlődése során végbe ment alakulása azonban — amely mint látjuk éppen ellentéte a kontinentális polgári államok jogforrásrendszerében mutatkozó annak a tendenciának, hogy a jogalkotás súlypontja a törvényhozásról a rendeletalkotásra kerül át — egyáltalán nem jelenti azt, hogy a szovjet állam célul tűzte volna ki, hogy a törvényhozás az egyedüli és kizárólagos jogforrás legyen és arra törekednék, hogy az államhatalom legfelső szervén kívül más állami szerv ne lásson el jogalkotó tevékenységet. A szovjet állam jogforrásrendszerének kiépítése során, számolva a szocialista építés menetében kialakuló sokrétű és szerteágazó társadalmi viszonyok bonyolult összetettségével s azzal, hogy a szocialista államnak milyen nagy feladatai vannak az új szocialista, illetve kommunista társadalmi-gazdasági rendszer megteremtésében, mely körülmények és feladatok a jogi szabályozásnak is hasonlóan szerteágazó és átfogó jellegét követelik meg, nem esik áldozatául an-

¹⁵⁸ Sztálin, *A leninizmus kérdései*. Bp. 1953. 635. p.

nak a rendkívül **tetszetős** ideális és idealista polgári elképzelésnek, hogy a jogalkotás munkáját egy szerv s egyfajta módon kísérelje meg elvégezni. Ezért a törvényhozás jelentőségének és szerepének a szovjet jogforrásrendszer fejlődésében végbement kialakulása és megnövekedése mellett a jogalkotásnak még más módjai is érvényesülnek, továbbra is jelentős és mind erőteljesebben kifejlődő funkciót látnak el a különböző rendeletalkotások, különösen a Legfelső Tanács Elnökségének speciális, törvényerejű, valamint a Minisztertanácsnak nagy számú rendeletalkotó tevékenysége. Ami azonban a szovjet jogforrásrendszer fejlődésének iránya szempontjából fontos és jelentős, az éppen az, hogy a törvényhozásnak a jogforrásrendszerben a fejlődés eredményeképpen elfoglalt *speciális helyét és jelentőségét* kizárólagos jogforrási erejét az egyéb jogalkotási módok kialakulása és működése nem érinti, sőt, a fejlődés menetében a szovjet törvényhozás mint a szocialista jogrendszer tipikus jogalkotási módja, egyre nagyobb súlyra és jelentőségre tesz szert. Míg tehát a kontinentális polgári államok jogforrásrendszerének fejlődésében azt figyelhettük meg, hogy a törvényhozásnak a forradalom után kezdetben elsődleges, sőt kizárólagos helyzete és szerepe volt a jogforrások rendszerében, s a későbbi fejlődés éppen ezt szüntette meg áltálal, hogy az államigazgatási szervek rendeletalkotási tevékenysége lényegében a törvényhozás fölé nőtt, addig a szovjet jogrendszer fejlődése ennek ellenkezőjét produkálja, s a törvényhozásnak kezdetben, a forradalmat közvetlenül követően visszaszorult helyzetét és jelentőségét azzal váltotta fel, hogy a többi jogalkotási módok viszonylatában a törvényhozás — nem mint egyedüli és kizárólagos jogforrás, mert ez a modern állam követelményei mellett megvalósíthatatlan — *elsődleges, uralkodó*, a szocialista jogforrásrendszer tipikus jogalkotási módjaként alakult ki.

A törvényhozás népi demokratikus jogforrásrendszerünkben elsődleges és tipikus jogforrásként kialakulásának folyamatában lényegében a szovjet jogforrásrendszerben végbement — előbb vázolt — fejlődési irányhoz hasonló, de attól több pontban és vonatkozásban jelentősen eltérő fejlődési tendenciát figyelhetünk meg. Általában elmondható, hogy a törvényhozásnak mint elsődleges jogképződési módnak a kialakulása — miként a szovjet jogfejlődésben — népi demokratikus jogfejlődésünkben is meghatározott, meglehetősen hosszú történelmi folyamat eredménye. A

két fajta szocialista forradalom történelmi különbségei és sajátosságai következtében azonban a törvényhozásnak mint tipikus jogalkotási módnak a kialakulásában a két országban végbemenő ez irányú fejlődést illetően is nem jelentéktelen eltérések mutatkoznak. Sőt, a történelmi megnyilvánulás jelenségvilágában, a közvetlen szemléletben ezek az eltérések úgy tűnnek, mintha a törvényhozásnak mint a szocialista jogrendszer tipikus jogforrásának két történelmi kialakulása alapvetően eltérő tendenciával rendelkeznek. A törvényhozás szovjet és népi demokratikus fejlődési irányának a megítélését tévútra terelő körülmény, amely a törvényhozásnak mint a szocialista jogrendszer tipikus jogforrásának szovjet és népi demokratikus kialakulásában jelentős, de nem lényegi eltérést jelent az, hogy míg a szovjet jogfejlődésben azt tapasztalhattuk, hogy a törvényhozásnak fokozatos kibontakozása, tipikus jogalkotási móddá fejlődése a szocialista forradalom győzelmével vette kezdetét, addig népi demokratikus átalakulásunk esetében a szocialista forradalom győzelme, a fordulat éve lényegében együtt járt a törvényhozásnak tipikus jogforrásként kialakulásával, az a folyamat ugyanis, amely a törvényhozás népi demokratikus jogrendszerünkben elfoglalt elsődleges és uralkodó helyzetének kialakulásához vezetett, jelentős és túlnyomó részében már a fordulat előtt, népi demokratikus forradalmunk első, demokratikus szakaszában végbement.

A törvényhozásnak a szocialista jogrendszer tipikus jogforrásként kifejlődése népi demokratikus átalakulásunkban is tehát meghatározott fokozatos kibontakozás folyamatát jelenti s ennyiben azonos a szovjet jogforrásrendszer hasonló fejlődésével, csak, hogy népi demokratikus fejlődésünkben ez a folyamat túlnyomórészt nem a szocialista forradalom győzelme után, hanem már a forradalom első, demokratikus szakaszában játszódik le. Ismeretes, hogy hazánkban már a népi demokratikus forradalom első időszakában is meglehetősen élénk törvényhozó tevékenységgel találkozunk, jöllehet a törvényhozásnak ekkor még — figyelemmel a bírói jogképződésnek és az államigazgatási szervek rendeletalkotásának ebben a periódusban erőteljes kiterjedtségére és jellegére — nincs olyan kiemelkedő jelentősége és szerepe, amelyet szocialista jogrendszerünkben a későbbiekben betölt. A bírói jogképződés tárgyalása során utalunk arra a küzdelemre, amely a jogforrások, a jogalkotási módok szintjén az országban folyó élénk osztályharc vetületeként jelentkezett. A különböző jogforrások

rivalizálása és vetélkedése, amely a különböző politikai erők küzdelmét is jelentette, a törvényhozás vonatkozásában azt eredményezte, hogy a törvényhozás ekkor még nem tudott a jogforrásrendszerben szilárd elsőbbségre szert tenni. Ezen a téren nagy a hasonlóság a szovjet jogfejlődés első időszakához, amikor — mint arról szó volt — a törvényhozás mellett nemcsak bírói jogképződés, hanem a törvényhozással lényegében azonos szinten mozgó rendeletalkotás is folyt. A törvényhozás és a bírói jogalkotás, de különösen a rendeletalkotás határainak bizonytalansága e különféle jogalkotó folyamatok a törvényhozás uralkodó jellegének érvényesülését gátló egybemosódása népi demokratikus jogfejlődésünk első, demokratikus szakaszában is jelentkezett. Ez különösen jól megfigyelhető a különböző jogforrások között fennálló abban a viszonyban, hogy nemcsak a törvényhozás az a fórum, amely a többi jogforrásokat módosíthatja vagy hatálytalaníthatja, hanem nagyon gyakran éppen fordítva, a bírói jogképződés vagy a rendeletalkotás módosítja vagy helyezi hatályon kívül a törvényhozás munkáját. Népi demokratikus fejlődésünk első periódusában, a munkás-paraszt demokratikus diktatúra időszakában tehát a törvényhozás nemcsak a bírói jogképződéssel, hanem a különböző rendeletalkotó tevékenységi formákkal is rivalizál, e jogforrások közötti viszonyok és határok nem rögzítettek, hanem bizonytalanok és elmosódottak. A törvényhozás helyzete és fejlődési tendenciája ekkor lényegében a szovjet jogfejlődés első szakaszában megfigyelhető hasonló jogforrásrendszerbeli állapottal vethető egybe, s miként ott, nálunk is a törvényhozásnak mint minőségileg kiemelkedő, elsődleges jogalkotási módnak egyre erőteljesebb, fokozatos kialakulását állapíthatjuk meg, talán még azzal a különbséggel, hogy a törvényhozásnak népi demokratikus jogforrásrendszerünkben végbemenő alakulása a fejlődés kiindulási pontját és szintjét illetően eltér a szovjet törvényhozás fejlődésétől, mert míg az orosz forradalom — mint erre utaltunk — tabula rasat csinált nemcsak a régi cári jogot, hanem a jogalkotó apparátust illetően is, addig erről nálunk a felszabadulást követően nem beszélhetünk, mert népi demokratikus átalakulásunk és jogfejlődésünk viszonylag békés és fokozatos jellege következtében a múlt jogrendjével és jogalkotó szerveivel való leszámolás nem történt ilyen radikális gyorsasággal, a régi jogszabályok hosszú ideig megőrizték hatályukat, s az új jogalkotó

apparátus kiépítése is a régi szervezet lassú, fokozatos átalakítása, az újba átnövesztése útján ment végbe.

A törvényhozásnak mint minőségileg kiemelkedő, elsődleges jogforrásnak a kialakulása népi demokratikus jogfejlődésünkben az első szakaszban végbemenő fokozatos fejlődés eredményeként lényegében a fordulat évét követően, az 1949: XX. tv., az alkotmány életbeléptetésével állapítható meg. Az alkotmány a törvényhozást helyezte a jogforrásrendszer élére, és „nyilvánvaló lett, hogy az alkotmányt követően hozott törvényeket vagy törvényerejű rendeleteket csak törvény vagy törvényerejű rendelet módosíthat”.¹⁵⁹ S ha a korábban, a felszabadulás előtt vagy a felszabadulás után, de az alkotmányt megelőzően létrejött törvények vonatkozásában továbbra is fennállott az a helyzet, hogy ezeket nemcsak törvényhozás, hanem rendeletalkotás útján is módosítani vagy hatálytalanítani lehetett ez a szemmel láthatóan ideiglenes és átmeneti jellegű állapot nem befolyásolta vagy csorbította a törvényhozásnak az alkotmány értelmében elsődleges és kiemelkedő helyét és szerepét népi demokratikus jogrendszerünkben, mert világos, hogy az alkotmányt követő jogfejlődésben a törvényhozással ezek az alacsonyabb rendű jogalkotási módok már nem rivalizálhatnak. Népi demokratikus jogfejlődésünkben tehát a törvényhozás fejlődése azt az utat, amit a törvényhozás alakulása a Szovjetunióban a forradalom győzelmétől az 1936-os alkotmány elfogadásáig tett meg, lényegében a népi demokratikus forradalom első szakaszában meginduló hasonló jellegű fejlődés folytán már a fordulat évét közvetlenül követően megjárta, és így a törvényhozás már ekkor népi demokratikus jogrendszerünk tipikus és elsődleges tényezőjeként, kiemelkedő jelentőségű jogalkotási módként jelent meg.

A törvényhozásnak a szocialista jogrendszerekben alakulását elemző fejtegetéseink lényegét abban jelöltük meg, hogy a törvényhozás a szocialista jogforrásrendszerekben végbemenő fejlődésének tendenciája ellentétes a törvényhozásnak a kontinentális polgári jogrendszerekben megfigyelhető fejlődésével. Mert míg a kontinens polgári jogrendszereinél a polgári forradalom győzelme a törvényhozásnak mint elsődleges, sőt kizárólagos jogforrásnak a kialakulását hozta magával, és a polgári társadalom

¹⁵⁹ Szabó Imre, *A Magyar Népköztársaság jogfejlődésének sajátosságairól*. Állam és Igazgatás, 1956. 7—8. sz. 407. p.

gást is jelent. Az osztályakarat funkcióját a jogalkotás folyamatában eddig a jogi norma tartalmának, a jogi előírás megoldási irányának oldaláról jeleztük. Az osztályakaratnak a jogalkotási folyamat szempontjából tartalmi szerepe mellett és ezzel együtt a jogalkotás menetében inkább formai jellegű szerepéről sem szabad elfeledkezni. A jogszabály érvényessége a jogalkotás menetében végső fokon úgy jön létre, hogy az uralkodó osztály akarata állami akarat formájában nyer általános kifejezést. Az uralkodó osztálynak a jogszabályban megfogalmazott akarata végül is államakaratként, a társadalom minden tagja számára kötelező normaként jelenik meg. A jogalkotási folyamatnak végső mozzanata az uralkodó osztály akaratának állami akaratává emelése. Az uralkodó osztály akaratának a jogalkotási folyamatban betöltött szerepével kapcsolatosan tehát egyrészt tartalmi, másrészt formai problémáról van szó. A jogi norma tartalma az uralkodó osztály akarata kell legyen, ami annyit jelent, hogy a jogi rendezést igénylő társadalmi viszony megragadása és magatartási szabályként megfogalmazása útján tükröződése olyan legyen, amely az uralkodó osztály akaratával egybeesik, az uralkodó osztály akaratát kifejezi. A jogalkotási folyamat akaratí oldalának formai mozzanata viszont abban nyilvánul meg, hogy az osztályakarat államakaratként, állami akarat formájában jelenik meg.

A JOGALKOTÁSI FOLYAMAT MEGHATÁROZÁSA

Megkíséreltük felvázolni azt a folyamatot — és ennek lényeges elemeit és mozzanatait —, amelyben a társadalmi viszonyok jogi rendezésre irányuló igénye állami akarat, jogi norma formájában kielégítést nyer. E fejtegetések során kitűnt, hogy a jogalkotás menetében lényegében egy társadalmi szükségletnek, társadalmi, állami úton, sajátos módon és formában történő kielégítése megy végbe. A jogalkotási folyamat a társadalmi viszonyokból indul ki, ezekben gyökerezik és több szálon, csatornán és retortán keresztül számos társadalmi jelenség és mozzanat közvetítésével jut el végső eredményéhez, a jogszabályhoz. Melyek voltak a jogalkotás menetének lényeges elemei, mozzanatai és szakaszai: mindenekelőtt a társadalmi viszonyok, ezeknek az állami szervek részéről a jogalkotás szempontjából történő fel-

ismerése, megragadása és megformálása, az osztály-, illetve állami akarat, valamint e tényezők és jelenségek rendkívül összetett, sokrétű és szerteágazó vonatkozásai, összefüggései. Ha e tényezőket akár egyenként és önmagukban, akár szoros, kölcsönös kapcsolataikban vizsgáltuk, azt láttuk, hogy mind, önmagukban és összességükben társadalmi jellegűek. A jogalkotási folyamatban tehát különböző társadalmi jelenségek és mozzanatok sajátos és kölcsönös egymásra hatása, egymásba átmenete játszódik le, a jogalkotási folyamatot e társadalmi jelenségek eleven mozgása és sajátos összefüggései alkotják. A jogalkotás a társadalmi viszonyoktól a jogi normákhoz vezető folyamat, amely számos társadalmi vonatkozást, mozzanatot és összefüggést foglal magában; lényegében nem más, mint egy sajátos társadalmi mozgás, amelynek során a társadalmi viszonyok objektív szükségletei, az osztályakarat közvetítésével, sajátos jogi tükröződés útján állami akaratként megfogalmazott jogi normákban fejeződnek ki és így jogi szabályozást nyernek. A jogalkotási folyamatot tehát olyan sajátos társadalmi-jogi folyamatként, mozgásként fogjuk fel, amely a társadalmi viszonyoktól a jogi normáig tart, és amelynek menetében a társadalmi viszonyok úgy nyernek rendezést, hogy objektív követelményeik állami akaratként megfogalmazott jogi normákban fejeződnek ki.

A tanulmány további fejtegetései az így meghatározott jogalkotási folyamat, e sajátos társadalmi-jogi mozgás vizsgálatára irányulnak. A jogalkotási folyamat elemzését e társadalmi jogi mozgás lényeges elemeiként kiemelt társadalmi-jogi jelenségek és folyamatok részletes tárgyalása útján végezzük el. A tipikus jogalkotási módok, jogforrások vázolása azt mutatta, hogy ezek lényegének és sajátos vonásainak feltárása és megismerése éppen a jogalkotási folyamat alapvető mozzanataival kapcsolatban lehetséges. Ezért a jogalkotási folyamat kiemelt elemeinek tárgyalása során mindig erre a történeti anyagra támaszkodunk, s a jogalkotási folyamat lényeges elemeinek vizsgálata során kíséreljük meg e jogforrások lényegét és sajátos vonásait is mélyebben megragadni. Csak ha az általános jogalkotási folyamat és ennek kapcsán az egyes jogalkotási módok lényeges vonásait feltárni sikerül, akkor lehetséges a szocialista jogforrásrendszer fejlesztése és alakítása vonatkozásában elméleti megállapításokra és következtetésekre jutni. Márpedig a jogforráselméletnek általában és ennek a tanulmánynak is ez a célja és feladata. Mindebből

3. NÉHÁNY KÖVETKEZTETÉS A SZOCIALISTA JOGFORRÁSRENDSZER VONATKOZÁSÁBAN

A jogforrásrendszer, a jogforrások hierarchiája nem formállogikai hipotézis, olyan logikai lépcsősorozat, amely az egyes jogi normák érvényességét megalapozza,²⁰ hanem miként a jogszabály normativitása is — mint arról szó volt —, reális társadalmi érvényességet jelent, ugyanúgy a jogforrásrendszer és felépítése is társadalmi termék, az adott objektív gazdasági-társadalmi viszonyok eredménye. Ha a törvény jogforrási jellegét Alf Ross Hänel nyomán olyképpen magyarázza, hogy azt nem a törvénynek mint normának tartalma, tartalmi általánossága konstituálja, hanem kizárólag a norma lépcsőzetbeli helye a jogforrásrendszerben,²¹ akkor eddigi vizsgálódásaink alapján elmondhatjuk, hogy ennek pontosan az ellenkezője igaz. Azt, hogy valamely adott jogforrásrendszer hogyan épül fel, hogy valamely jogforrás hol helyezkedik el a jogforrási hierarchiában, mindig az objektív társadalmi viszonyok határozzák meg, tartalmi-társadalmi tényezők döntenek el. Ebből nyilvánvalóan következik, hogy bizonyos típusú és jellegű gazdasági-társadalmi viszonyok milyen jogforrásrendszert hoznak létre, nemcsak a meghatározó objektív viszonyokra, hanem a jogforrásrendszerre és a konkrét jogforrásokra is jellemző. Mert az, hogy bizonyos társadalmi berendezkedés és társadalmi viszonyok a jogforrásoknak milyen rendszerét alakítják ki, már arra is rávilágít, hogy a jogforrásoknak

²⁰ Adolf Merkel, *Die Lehre von der Rechtskraft*. Leipzig und Wien 1923. 207—223. p.; Hans Kelsen, *General Theory of Law and State*. Cambridge (Mass.) 1949. 110—112. p.; *Reine Rechtslehre*. Wien 1960. 196—228. p.

²¹ Alf Ross, *Theorie der Rechtsquellen*. Leipzig—Wien 1929. 379—380. p.

ez a rendszere olyan sajátos jellegzetességekkel rendelkezik, amelyek a leginkább alkalmasak az adott társadalmi viszonyok rendezésére. A jogalkotási módok történeti típusainak tárgyalása során feltártuk, hogy egyes társadalmi formációkban a rendeletalkotásnak vagy a bírói jogalkotásnak a jogforrási hierarchia élére kerülése, illetve a törvényhozásnak háttérbe szorulása, nagyon is objektív társadalmi-gazdasági viszonyok szükségleteinek megfelelően történik. Minthogy a jogforrásrendszer — miként az egyes jogforrások is — objektív társadalmi folyamatok eredménye, amelyben az egyes konkrét jogforrások elhelyezkedése jelentős részt e konkrét jogalkotási módok mint *ugyancsak* társadalmi folyamatok lényeges vonásaitól függ, ezért — mint azt a jogforrás fogalmával kapcsolatos fejtegetéseink *konklúziójaként* kifejtettük — a jogforrásrendszer felépítése tekintetében megállapításokat csak a konkrét jogforrásokat jelentő *társadalmi* folyamatok, jogalkotási módok ismeretében tehetünk. *Csak a konkrét* jogalkotási folyamatok jellemző vonásainak alapján lehet valamely adott konkrét jogforrásrendszer felépítését megérteni és megmagyarázni, feltárni azt, hogy az adott jogforrási hierarchiában az egyes jogforrások miért úgy helyezkednek el, ahogy elhelyezkednek, s miért lenne indokolt és helyes a *konkrét* jogforrásrendszerben meghatározott változtatásokat *szorgalmazni*, véghezvinni, az adott jogforrási rendszer alakulását bizonyos irányban befolyásolni. A történetileg tipikus jogforrásoknak a jogalkotási folyamat általános elemzésének fényében az *előzőkben* elvégzett konkrét vizsgálata alapján megkísérlünk a *szocialista* jogforrásrendszer és felépítése vonatkozásában néhány általános elvi megállapítást és következtetést levonni.

A szocialista jogforrásrendszer élén — mint ismeretes — a *törvényhozás* áll. A törvényhozásnak mint történetileg tipikus jogforrásnak a jogalkotási folyamat általános elemzéséből nyert tapasztalatok tükrében folytatott vizsgálata alapján megállapíthatjuk, hogy a szocialista jogforrásrendszernek olyan felépítése, amely a jogforrási hierarchia élére a törvényhozást helyezi, teljes mértékben indokolt. A törvényhozás — mint arról szó volt — a jogalkotási folyamat általunk kiemelt és vizsgált lényeges szakaszaiban és mozzanatait illetően olyan pozitív vonásokat és jellegzetességeket mutatott, amelyekkel a történetileg tipikusként jelentkező más jogalkotási módok nem rendelkeznek. A törvényhozás mind a társadalmi viszonyok tartalmi jogi visszatükrözé-

sében, a társadalmi viszonyok totalitásának átfogásában, a társadalmilag tipikus megragadásában és kifejezésében, mind a jogalkotási folyamat államakaratát megformálásában, a jogi norma érvényességének kialakításában messze felülmúlja a többi jogalkotási mód lehetőségeit. Mindezeknek szükségszerű következménye, hogy a szocialista társadalmi berendezkedésben a legfontosabb, legalapvetőbb és legtipikusabb társadalmi viszonyok feltétlenül a törvényhozás útján kerülnek rendezésre, valamint a *törvényhozás elsődlegessége* a szocialista jogforrások hierarchiájában.

Az a körülmény, hogy a törvényhozást a szocialista jogforrásrendszer élére helyező, jellemző pozitív vonások a legfőbb államhatalmi szerv állandó jellegű elnökségének *törvényerejű rendeletet* kibocsátó jogalkotó tevékenységében nem mind, illetve csak csökkent mértékben találhatók meg, indokolja, hogy a törvényerejű rendeletalkotás a jogforrási hierarchiában a törvényhozás mögött helyezkedjék el. Különösen az osztályakarat és az államakarat viszonyának a törvényerejű rendeletalkotás során alakulása, valamint a törvényerejű rendeletalkotás nyilvánosságának foka voltak azok a mozzanatok, amelyekben a törvényhozáshoz képest jelentős eltérések mutatkoztak, amelyek szükségszerűen maguk után vonják, hogy a szocialista jogforrásrendszerben a legfőbb államhatalmi szerv elnökségének törvényerejű rendeletalkotása a második helyre kerüljön, a törvényhozással ne ellenkezzék, a törvényhozás és a törvényerejű rendeletalkotás tartalmi határai pontosan meg legyenek határozva, s a törvényerejű rendeletalkotás a törvényhozás jogalkotó hatáskörébe ne nyúljon. Ezért a szocialista jogforrásrendszer szilárdítása és fejlesztése vonatkozásában jogosult és megalapozott igényként és javaslatként jelentkezik: a törvényerejű rendeletalkotás helyének a szocialista jogforrásrendszerben szabatos meghatározása, szabályozási tárgykörének pontos rögzítése és a törvényhozástól való határozott tartalmi elhatárolása.

A jogalkotási folyamat lényeges szakaszainak és mozzanatainak általános vizsgálata alapján arra is fény derült, hogy a *rendeletalkotás* a jogalkotás menetének mindkét kiemelt fő etapjában, a társadalmi viszonyok tartalmi-jogi visszatükröződésekben épp úgy, mint a tartalom államakaratát megformálásában sokkal kedvezőtlenebb helyzetben van és kevésbé pozitív vonásokkal rendelkezik, mint az eddig tárgyalt jogforrások, miért is a ren-

deletalkotásnak a szocialista jogforrásrendszerben olyan elhelyezkedése, amelynek folytán a rendeletalkotás a törvényhozás és a törvényerejű rendeletalkotás mögé kerül, e jogforrásokkal nem ellenkezhet, s lényegében és elsősorban azok végrehajtását szolgálja, teljes mértékben megalapozott. Az is nyilvánvaló, hogy a rendeletalkotás keretein belül, e hierarchia minél alacsonyabb fokán elhelyezkedő rendeletalkotásról van szó, a rendeletalkotási folyamatot jellemző negatív vonások és mozzanatok ereje és veszélye felerősödik. Még fokozottabban áll ez az ún. normatív utasítások kibocsátására. Jóllehet sem célunk, sem feladatunk a szocialista jogforrásrendszer minden egyes elemének szemügyre vétele, mégis, minthogy a rendeletalkotásról eddig elmondottakból kézenfekvően adódik, nem mellőzhetjük ennek rögzítését, valamint ama vélekedésünk kifejtését sem, hogy éppen ezért helyesnek és megalapozottnak tekintjük a normatív utasítások alkotásának megszorítására irányuló elvi igényt.

Végül a szocialista jogforrásrendszerből származó *jogalkalmazói jogalkotásról* kell szólni. A szocialista jogforrásrendszerben megvalósuló annak az elvi igénynek, álláspontnak jogosultságát és megalapozottságát, amely a jogalkalmazói jogalkotásnak a szocialista jogforrásrendszerből kirekesztésére irányul, a jogalkalmazói jogalkotást vizsgáló fejtegetéseink minden kétséget kizáróan alátámasztották és igazolták. A jogalkalmazó állami szervek tevékenységében végbemenő jogalkotási folyamatnak azok a sajátos vonásai, amelyek e jogalkotási folyamat egyes szakaszait és mozzanatait jellemezték, mint a társadalmilag egyedihez tapadás, az osztályakarat és az államakarat kapcsolatának e jogalkotási folyamatban sajátos meglazulása, a készülő jogi norma érvényessége kialakulásának komplikáltsága stb. pregnantan bizonyítják a szocialista jogforrásrendszer olyan felépítésének helyességét, amelyből a jogalkalmazói jogalkotás hiányzik. Ezzel összefüggésben külön problémaként jelentkezett a *Legfelsőbb Bíróság* jogalkotó tevékenysége. A Legfelsőbb Bíróság, lévén jogalkalmazó szerv, jogalkotása a szocialista jogforrásrendszerben épp úgy nem kap helyet és elismerést, mint a többi jogalkalmazó állami szervé. Mégis — mint kitűnt — a Legfelsőbb Bíróság az elvi döntések keretében kifejtett jogalkotó tevékenységének elemzése arról tanúskodott, hogy e jogalkotási folyamat sem a társadalmi viszonyok tartalmi-jogi visszatükröződését, sem az államakarat megformálást illetően nem nyújt kedvezőtlenebb

képet, s nincs rosszabb helyzetben, mint a középfokú **rendeletalkotás**, nem is szólva az említett normatív utasítások **kibocsátásáról**. Ezért tekintettel a Legfelsőbb Bíróság ez irányú **tényleges tevékenységére** és arra, hogy a hipokrizis a jogforrásrendszer sem erősíti, hanem csak gyengíti, jóllehet a **leghatározottabban kialakult meggyőződésünk**, hogy a jogalkalmazói jogalkotásnak a szocialista jogrendszerből kirekesztésére irányuló elvi igény általában helyes és indokolt, e speciális jogalkotó szerv, a Legfelsőbb Bíróság vonatkozásában nem tartjuk elképzelhetőnek és kizártnak, sőt egyenesen megfontolandónak véljük, hogy a Legfelsőbb Bíróság jogalkotó tevékenysége a szocialista jogforrásrendszerben elismerést nyerjen. Amennyiben a Legfelsőbb Bíróság jogalkotó tevékenysége törvényi elismerést kap, tehát a szocialista jogforrásrendszer legális tagjává válik, ez a Legfelsőbb Bíróság jogalkotó tevékenységével kapcsolatosan megállapított több negatív mozzanat felszámolását eredményezheti. Így jelentősen leegyszerűsödik a Legfelsőbb Bíróság jogalkotó tevékenységében létrejövő normativitás kialakulásának komplikált folyamata, megoldhatóvá válik országos szintű hivatalos lapban közlés folytán, a jogalkotási folyamat nyilvánosságával kapcsolatosan felmerült egyik probléma is. A Legfelsőbb Bíróság jogalkotásának mint a szocialista jogforrásrendszer egy elemének törvényes, alkotmányos elismerése, természetesen nem jelenti és nem is jelentheti, hogy ez a jogalkalmazói jogalkotás a törvényhozással és magasabb szintű rendeletalkotással ellenkezhet vagy azoktól eltérhet. Amennyiben a Legfelsőbb Bíróság jogalkotó tevékenységét a szocialista jogforrásrendszer legális tagjává tennénk, pontosan és szabatosan meg kell határozni és le kell rögzíteni e jogalkalmazói jogalkotásnak jogforrásrendszerbeli helyét, jogalkotó hatáskörének tartalmi határait. A Legfelsőbb Bíróság jogalkotását illetően ugyanis arról van szó, hogy ez a jogalkotás még legális elismerése folytán sem szűnik meg jogalkalmazói jogalkotásnak lenni. Itt egy speciális helyzettel és esettel állunk szemben. Vannak olyan állami szervek, amelyek jogalkotó funkcióik mellett jogalkalmazó tevékenységet is el látnak ugyan, de lényegében mégis jogalkotó fórumok. A Legfelsőbb Bíróság esetében viszont fordított a helyzet, **még akkor is**, ha jogalkotó tevékenysége alkotmányos elismerést nyer, s így a szocialista jogforrásrendszer legális tagjává válik: a Legfelsőbb Bíróság ugyanis ekkor sem szűnne meg jogalkalmazó

állami szervnek lenni, továbbra is lényegében és tulajdonképpen jogalkalmazó szerv maradna, amely azonban emellett bizonyos szintű, törvényesen körülhatárolt jogalkotó tevékenységet is el látna. A jogalkotó és a jogalkalmazó feladatok merev elhatárolása nemcsak a lényegileg jogalkotó szervek tekintetében nem lehetséges, hanem bizonyos szinten a lényegileg jogalkalmazó szerv esetében sem. Az állami szervek rendszerében és tevékenységében vannak bizonyos átmeneti pontok és folyamatok, amelyekben a jogalkotó és jogalkalmazó tevékenység dialektikus egységben, együttességben jelentkezik, mely objektív dialektikus folyamatokat elvi következetesség megmerevítő igényével nem lehet, de nem is helyes megszüntetni.

Ezek azok a legfontosabb megállapítások és következtetések, amelyek a történetileg tipikus jogforrásoknak a jogalkotási folyamat általános vizsgálatából nyert tapasztalatok fényében történő elemzéséből a szocialista jogforrásrendszer vonatkozásában adódnak. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy jogforráselméleti vizsgálódásaink tulajdonképpeni célja nem minden áron új tételek megállapítására irányul, hanem általában arra, hogy a jogforrások vonatkozásában lényegében kialakult szocialista álláspontot elméletileg megalapozza, s csak annyiban jutottunk új következtetésekre, amennyiben konkrét vizsgálódásaink az uralkodó nézeteket nem igazolták, sőt annak ellene szóltak. Arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy fejtegetéseink a szocialista jogforrásrendszer felépítésének problematikáját természetesen megközelítőleg sem merítik ki, de az is bizonyosnak tűnik, hogy az alapvető irányok és tendenciák vázolója nyomán a szocialista jogforrásrendszer kiépítésének további kérdései is megválaszolhatóak. Külön problémát jelent valamely konkrét jogforrásrendszer részletes vizsgálata. Ennek elvégzését azonban már nem a jogelmélet, hanem az ágazati jogtudományok, elsősorban az államjog feladatának tekintjük. S minthogy a tudományos vizsgálatok célja és feladata mindig a konkrét viszonyok és gyakorlat megragadása és támogatása, jelen kutatásaink értékét és végső eredményességét is abban látjuk, ha a konkrét tételes jogi, ágazati jogforrásrendszeri kutatásokat elméletileg megalapozza és elősegíti.